

V. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

УДК 372.8 : 91 : 159.952.13

О.І. Бедлінський, В.М.Бедлінська

РОЗВИТОК ІНТЕРЕСУ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

У статті розглядається проблема формування інтересу до вивчення географії, розвитку географічного і геостратегічного мислення.

Постановка проблеми. Антропогенні загрози, що нависли над географічною оболонкою, вимагають термінової зміни відношення людини до навколишнього середовища, формування географічного мислення у всіх людей незалежно від професії і освіти. На жаль, географія втратила ореол романтичності, який вона мала у недалекому минулому, і, як результат, значно зменшився інтерес до її вивчення. Необхідно знайти нові форми стимулювання інтересу до вивчення географії, розробити методики, спрямовані на розвиток стратегічного географічного мислення і сприймання. Проблема стратегічного мислення досить повно розроблене київською школою психології творчості [5, 6] та ін., але ці дослідження географічного мислення практично не стосуються.

Мета дослідження. Виділити особливості географічного і геостратегічного мислення, умови організації навчання географії, які сприятимуть розвитку пізнавальних інтересів підлітків.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж починати виклад матеріалу дослідження, необхідно зупинитися на деяких особливостях, які відрізняють географію від інших наук чи шкільних предметів, що відповідно впливає і на розвиток географічного мислення, і на розвиток інтересу до вивчення географії.

По-перше, географія – це просторова наука, у якій із усіх природничих наук найбільші межі масштабу часу: від „тут і зараз“ при дослідженні атмосфери, як і будь-якого простору, до чотирьох мільярдів років при дослідженні літосфери. Отже, географ повинен вільно орієнтуватися у репрезентаціях простору різних масштабів.

По-друге, це наука про макросвіт, з великою різницею у розмірах природно-територіальних комплексів (ПТК). Як б не були масштаби території, у макросвіті простіше спостерігати структуру, ніж процеси і генезис. Тобто, географія досліджує функціональні зв'язки у ПТК і походження ландшафтів через просторову організацію територій різних розмірів. Отже, географія сприяє розвитку структурного аналізування [1, 2].

По-третє, якщо в інших науках підставою для виділення нового таксону класифікації є поява нової властивості чи структури (наприклад, з'явилася хорда), то у географії практично всі структурні елементи існують у всіх ПТК неза-

лежно від розміру, а підставою для виділення таксону є домінуюча, чи навпаки, обмежуюча функція певного структурного компонента. Тобто, необхідно виділити сутнісні властивості територіальної структури.

По-четверте, структурний порядок ПТК визначається одночасно і через класифікацію (розділення на гетерономні множини), і через типізацію (об'єднання у гомогенні множини) структурних компонентів комплексу, крім того, пов'язаний зі специфічним переплетенням зональних і азональних комплексів. Отже, вивчення фізичної географії сприяє розвитку теоретичного мислення.

По-п'яте, періодичні природні явища, які впливають на ПТК, можуть мати не лише ритмічний, а і аритмічний характер. При цьому на появу чи підсилення явища можуть впливати процеси, які відбуваються за тисячі кілометрів, і впливають на дану територію опосередковано.

По-шосте, часто ПТК одного розміру відрізняються за критерієм, за яким суміжні ПТК відрізнити складно. Отже, географічне мислення обов'язково пов'язане з виходом за межі умови задачі.

По-сьоме, природні явища, які одночасно впливають на ПТК, мають різні масштаби і відповідно в межах ПТК певного розміру можуть бути представлені частково у зміненому чи слабо вираженому вигляді, що ускладнює встановлення взаємозв'язків, які пояснюють утворення, або існування ПТК. Встановлення таких зв'язків без пошуку адекватних аналогів, у яких закон краще виражений ніж у прототипі, іноді просто неможливе, що сприяє розвитку стратегії пошуку аналогів [1, 2].

По-восьме, основна задача загального землезнавства полягає у пізнанні географічної оболонки як динамічної системи, її структури і просторової диференціації. Саме через вчення про географічну оболонку визначається географічна приналежність досліджуваного предмету. А її вивчення сприяє розвитку специфічного мислення, яке можна назвати географічним [4].

По-дев'яте, в географії узагальнення з об'єктів одних масштабів не можна переносити на об'єкти інших масштабів. Отже, розв'язування географічних задач орієнтує підлітків на змістові узагальнення.

По-десяте, структура шкільного курсу географії принципово відрізняється від структури інших предметів. Загальна географія вивчається вже у шостому класі, задовго до того, як діти починають опановувати фізику чи хімію, що також певним чином повинне впливати на розвиток мислення.

По-одинадцять, географія – суспільно-природнича наука, яка могла б виконувати інтеграційну функцію при формуванні суспільно-природничої картини

світу, за умови введення відповідного шкільного предмету в 11-12 класах, наприклад, екології, як предмету, який включає в себе землезнавство, відповідні розділи геології, економічної географії, біології, фізики, хімії і т.ін.

На нашу думку, географічне мислення – це мислення географічними структурами, а інтерес до географії починається із розуміння функціональних і генетичних зв'язків між структурами різних масштабів. Так як предмет географії має свої специфічні властивості, пов'язані із просторово-часовими масштабами, які відрізняють його від інших предметів, географічне мислення відрізняється саме специфікою представленості у свідомості людини просторово-територіальних комплексів у їх специфічній взаємодії.

ПТК різних масштабів співвідносяться не за принципом матрьошки чи масштабування (збільшення-зменшення) мапи на комп'ютері, фізико-географічний район – це зовсім не маленька фізико-географічна область, різні таксони ландшафтів виділяються за різними підставами і мають різну функціонально-генетичну структуру. Наприклад, при визначенні фізико-географічного району чи області, потрібно спиратися у першу чергу на будову літосфери, а при визначенні природної зони на радіаційний і циркуляційний чинник. Але при цьому розподіл тепла і вологи, геологічний склад і рельєф – важливі характеристики для ПТК будь-якого розміру.

Зміна розміру мислимої території повинна змінювати усю функціонально-генетичну структуру репрезентації цієї території. Наприклад, південний вітер, який спостерігається у межах певної місцевості (маленького ПТК), у межах фізико-географічної області виявляється повітряною масою, яка рухається із заходу. Головним структурним компонентом місцевості є рельєф, а головним компонентом географічної зони – розподіл тепла. Відповідно однакові антропогенні впливи на різні ПТК можуть мати дуже різні, навіть протилежні наслідки. Наприклад, потепління клімату обов'язково приведе до похолодання на певних територіях. Отже, одним із компонентів географічного мислення можна вважати встановлення ієрархії взаємодії природних компонентів у залежності від масштабу досліджуваної території. А у структуру географічного мислення входить «одночасна» репрезентація кількісних і якісних характеристик географічних структур різних масштабів.

Географічне мислення – це процес опосередкованого і узагальненого відображення природно-територіальних структур різних масштабів у їх істотних саме для певних масштабів функціонально-структурних і генетично-структурних взаємозв'язках і відношеннях. Як приклад, візьмемо вищезгадану проблему, відсутності у «розі вітрів» побудованій для конкретної місцевості відображення

«західного переносу», у процесі формулювання і розв'язання задачі структуруються старі і нові знання, зовнішня будова перетворюється на функціональні структури (циклон, як явище, репрезентується, як функціональна структура, що взаємодіє з іншими, як більшими, так і меншими структурами), які у свою чергу перетворюються на структури функціонально-генетичні.

Геостратегічне мислення – це процес організації мисленнєвих потоків, спрямованих домінуючою стратегією конструювання географічних структур, створення моделі ландшафту необхідного просторово-часового масштабу з включенням до неї необхідних зв'язків із сусідніми ландшафтами і ПТК інших масштабів, виділення системо-утворюючого компоненту ландшафту, навколо якого конструюється функціональна, генетична чи функціонально-генетична структура ПТК, включаючи структурні зв'язки з ландшафтами вищих і нижчих порядків, вибір масштабів інших ПТК, окремі компоненти яких використовуються для аналізування, комбінування чи реконструювання у рамках заданого ландшафту.

Мислення географа – це досить дивна суміш просторових структур різних масштабів, різного рівня узагальнення, і різного рівня образної представленості, з домінуванням різних мисленнєвих дій у залежності від масштабу просторово-територіального комплексу. А тому справжній інтерес до географії починається з розуміння зміни взаємодії природних компонентів при зміні масштабу території, зі зміни репрезентації території, зміни мисленнєвих дій при зміні масштабів репрезентації.

Говорячи про розвиток інтересу до географії, ми маємо на увазі не будь-який інтерес, наприклад, коли люди люблять мандрувати, чи дивитися певні передачі по телевізору, але, відвідавши кілька разів Турцію чи Канаду, навіть не можуть назвати їх столиці – це безпосередні інтереси, викликані привабливістю об'єктів. Нас цікавлять інтереси опосередковані пізнавальними потребами, які забезпечують спрямування особистості на вивчення взаємозв'язків географічного простору, результатом розвитку яких є кристалізація географічного досвіду і розвиток географічного мислення.

Розвиток географічного мислення починається із інтересу дитини до предметів близьких до географії. Наприклад, молодший школяр, з допомогою дорослих, заводить акваріум і розводить там лише рибок і акваріумних рослин із певного регіону, наприклад, із річки Амазонки, вивчаючи при цьому усю доступну йому інформацію. Дізнається про все нові зв'язки між різними компонентами його акваріуму. Спочатку це більш очевидна взаємодія окремих компонентів, далі встановлюються складніші або менше виражені взаємодії: суміс-

ність рибок; сумісність рослин; кількість світла; кількість органічних речовин; розвиток мікроорганізмів; жорсткість води; кислотність води і т.ін.

Інший приклад – відвідавши природничий музей, п'ятирічна дитина у захопленні від колекції мінералів, яку вона там побачила, починає збирати різні «камінці», цікавиться їх назвами, походженням і т.ін. Подібне дитяче захоплення може перерости у справжній інтерес до вивчення географії, але це ще далеко не кристалізація досвіду. На жаль, ми не можемо дати відповіді: «Чому у дошкільника мінерали викликали більше захоплення, ніж колекція яскравих тропічних метеликів, і чому саме метелики, а не мінерали залишилися у пам'яті людини через десять років після відвідування музею?»

У психологічній літературі відомо достатньо фактів про кристалізацію досвіду у дошкільному чи молодшому шкільному віці до таких видів діяльності, як музика, література, математика і т.ін. Але схоже, що складність географії зумовлює можливість кристалізація географічного досвіду лише у підлітковому віці. На нашу думку, для географічного мислення і сприймання однією із характерних ознак є оперування *функціонально-генетичними*, або хоча б *функціональними чи генетичними структурами* [1, 3].

Кристалізація географічного досвіду відбувається за тим самим механізмом, що і кристалізація будь-якого іншого досвіду, тобто через появу стійкого інтересу і захоплення як естетичного почуття, але захоплення не географічним об'єктом, а самою географічною структурою, як функціональною чи функціонально-генетичною структурою. Зіштовхнувшись із протиріччям теоретичних знань, що у нашій місцевості переважають західні і частково північно-східні вітри, і результатом власних досліджень при побудові «рози вітрів» своєї місцевості, де цієї залежності немає, підліток отримує задоволення від розуміння грандіозності масштабу руху повітряних мас. Повітряна маса може рухатися із заходу, а вітер у даній місцевості буде східним.

Саме тут, зразу стає зрозумілим багато речей із власного досвіду, які не узгоджувалися з теорією викладеною у підручнику. Наприклад, чому у нашій місцевості майже половину дощів приносить південний вітер, хоча теоретично повинен приносити «Західний перенос» із Атлантичного океану.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Навчання потрібно організувати не як накопичення знань, а як конструювання-пізнання, яке включатиме оцінювання, проектування, побудову, апробацію функціонально-генетичних структур Світу різних масштабів, у процесі якого збільшуватиметься кількість структурних елементів, встановлюватимуться закони взаємозв'язків і

взаємодії структур різних масштабів і різної складності, збільшуватиметься і якісно змінюватиметься «поле аналогії [1]».

При організації навчання географії як конструювання географічного простору у значній частині учнів розвиваються пізнавальні інтереси опосередковані пізнавальними потребами, які сприяють спрямуванню особистості на вивчення взаємозв'язків географічного простору, результатом розвитку яких є розвиток географічного мислення і кристалізація географічного досвіду. У результаті впровадження спецкурсу з використанням гри «Креативність» [3], проведеного на матеріалі географії, із 13 учнів (тоді 8-го класу) Голубівської ЗОШ, у 2009 році шість вступили до СумДПУ ім. А.С.Макаренка, із них три на природничо-географічний факультет.

Література

1. Бедлінський О.І. Формування стратегії аналогізування через структурування географічних знань / О.І.Бедлінський // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. В.О.Моляко – Житомир: ЖДУ імені І.Франка, 2007. – т. 12, вип. 3. – С. 33-39.
2. Бедлінський О.І. Діагностика мисленнєвих стратегій на матеріалі географії / О.І.Бедлінський // Науковий вісник Південноукраїнського ДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. праць. – Одеса: ПДПУ імені Ушинського, 2007. – №1-2. – С. 25-32.
3. Бедлінський О.І. Гра «Креативність» як засіб розвитку творчого мислення і сприймання підлітків (на матеріалі природничих предметів) / О.І.Бедлінський // «Практична психологія та соціальна робота». – К., 2010. – № 2. – С. 26-32.
4. Бедлінський О.І. Геостратегічне мислення як предмет психологічного дослідження / О.І.Бедлінський // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С.Костюка НАПН України / За ред. В.О.Моляко – Житомир: ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – т. 12, вип. 9. – С. 29-35.
5. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / Валентин Алексеевич Моляко – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
6. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / [Моляко В. О., Коваленко А. Б., Мойсеєнко Л. А. та ін.]; За заг. ред. В. О. Моляко. – К.: „Освіта України“, 2008. – 702 с.

Summary

O.I. Bedlinsky, V.M. Bedlinska. Interest Development to the Geography Study.

The paper considers the problem of the formation of interest to the study of geography, development of geographic and geo-strategic thinking.